

דיתה פישל וסמדר בן אשר

הכלה כמכל דו־צדדי – הבניית ההכלה של אם לבנה חקר מקרה

תקציר

הכלה נחקרת במאמר זה בשני מישורים: במישור הפסיכולוגי כמכל הקולט או מספק הגנה (container); במישור החברתי ההכלה היא חלק מתהליך של עקיפת חסמים, השתתפות, מעורבות וקבלה בקהילה חדשה של האם והבן. המאמר מציג התבוננות המשלבת בין שני מושגים: מכל המחייב ומאפשר קבלה והגנה עצמית ושל הילד מנקודת מבטה של האם והכלה חברתית במשפחה ובקהילה שמטרתה שיתוף וקבלת החדשהזר והמגוון.

ההתבוננות בשני המושגים נעשית באמצעות תיאור מקרה של אם צעירה המתארת את התמודדותה עם זוגיות, מעבר למקום מגורים חדש, היריון ולידה ובהמשך הורות לילד עם לקות תקשורתית (SCD) והורות לילד שני.

ממצאי הניתוח מראים שהכלה במישור הפסיכולוגי מחייבת קבלה עצמית בטרם קבלת התינוק והכלתו, וקשורה לקבלה ולנורמות חברתיות־אישיות שקודמות לאימהות. נמצאו יחסי גומלין בין הכלה עצמית (פנימית), הכלה של התינוק ובין הכלה חברתית (חיצונית למכל); הכלה עצמית (פנימית) מושפעת מהכלה חברתית (חיצונית), תורמת לתחושת שייכות ומעורבות של האם ומאפשרים לה להכיל (contain) את ילדיה ואת הלקות של בנה הבכור.

מילות מפתח: הכלה פסיכולוגית (containment); הכלה חברתית (social inclusion); אימהות, הורות, לקות תקשורתית (SCD); מעורבות.

הקדמה

הכלה, בעיקר בנושא אימהות, קשורה לעיתים לנטייה שטבועה בנו, ש"מתפרצת" לאחר לידה ויש בה רכיב חשוב באימהות (George & Solomon, 2008; Raphael-Leff, 2005). הרצון להכיל בא לידי ביטוי בסיפוק צורכי התינוק, ובהמשך ביצירת תנאים להמשך התפתחותו. רוב המחקרים בנושא עוסקים בתהליך האישי שהאם עוברת ובקשרים חברתיים (Emmanuel & St John, 2010; Mercer, 1986). מאמר זה מציג את מושג ה"אימהות" כתהליך אישי המושפע גם מהסביבה כאשר האם נדרשת לעמוד בציפיות שאינן תואמות בהכרח את תחושות האם ורצונותיה ואת צורכי התינוק.

במהלך עיבוד וניתוח הנתונים עלו שאלות, כגון עד כמה מושפע תהליך ההכלה הפסיכולוגי (containment) מתהליך ההכלה החברתי (social inclusion) ונורמות חברתיות? האם אימהות היא תהליך שבמהלכו נוצרת מערכת יחסים בין הרך הנולד לאימו, או התפרצות בלתי נשלטת של רגשות עזים הבאים לידי ביטוי בהגנה על הרך הנולד וסיפוק צרכיו לצד התעלמות מצורכי האם? האם הכלת תינוק על ידי אימו קשורה או מותנית בחוויית האימהות של האם? שאלות אלו יידונו במהלך המאמר.

ספרות מחקר

ספרות המחקר מתמקדת במאפייני הכלה פסיכולוגית וחברתית. הכלה פסיכולוגית קשורה לשתי גישות: הגישה הפסיכואנליטית (Bion, 1962, 1967; Klein, 1946) הרואה בצרכים ובמניעים פנימיים והגישה הפסיכולוגית-חברתית (Jansen et al., 2014, 2019; Shore et al., 2011) הרואה בהכלה מושג הייררכי, דרמטי, המורכב מהשתייכות ואוטנטיות, שבה הקבוצה קודמת לפרט. בהכלה חברתית הסקירה מתמקדת ביחסים בין פרט לקהילה שבה הפרט חי במה שקשור לצרכים מגוונים (Allman, 2013; European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2018; Silver, 2015) ובכלל זה גם בהורות ואימהות לילד עם לקויות תקשורת וברפלקציה נרטיבית.

הגישה הפסיכואנליטית - המכל והמוכל (container and contained)

למושג "מכל" (container) יש מקום מרכזי בזרמים הפסיכואנליטיים. המושג התפתח מתוך הזדהות השלכתית, שבה האובייקט מכיל (contains) את הסובייקט. יכולת ההכלה של האובייקט מדגישה את המגע הרגשי הראשוני בין האם לילד. ביון (Bion, 1962, 1967) פיתח והרחיב את רעיון המכל והמוכל בכמה עבודות בתארו תחושות ורגשות המושלכים מהתינוק אל האם ואת האם כמכילה אותם. לתינוק ציפייה מוקדמת מולדת (preconception) לניוק מהשר כאשר הוא חש ברעב. בעיניו הרעב הוא אובייקט רע שעליו לנסות להיפטר ממנו. המפגש המציאותי בין הציפייה המוקדמת ובין האם המספקת והמרגיעה מאפשר לתינוק להיפטר מהאובייקט המאיים. האם לא רק מספקת אוכל, אלא היא משמשת מכל לתחושות הרעות של התינוק. ביון (Bion, 1962, 1967) סבור שתהליך יצירת החשיבה תלוי גם בתגובות האם ובעיקר ביכולתה להכיל בתוכה את המצוקות וההשפעות של תסכולי התינוק. במצב זה התינוק מפנים חוויה מתוקנת, ובהמשך ההתפתחות הוא יכול להפנים את יכולת ההכלה שהופכת לחלק ממנו. התינוק מפתח את היכולת לשינוי (מודיפיקציה), וההתמודדות שלו עם תסכול ותחושת האי־אונים גורמת ללמידה מתוך התנסות המאפשרת התפתחות וגדילה נפשית. על פי גישה זו, ההכלה (containing) היא בסיס ותנאי להתפתחות נפשית. האם המתפקדת כמכל (container) המתאים עצמו לצורכי התינוק, יכולה להפוך רעב לסיפוק, כאב להנאה, בדידות לחברותא ופחד ממוות לשלווה. ביון (Bion, 1962, 1967) סבור שבכל קשר בין שני אנשים נמצאים שלושה רגשות מרכזיים: אהבה, שנאה וידע.

לפי קליין (Klein, 1946), הזדהות השלכתית היא העברה של תוכן מנטלי מאדם אחד אל אחר, מן התוך־איש אל הבין־איש. זו החצנת חלקים של העצמי אל אובייקט חיצוני. האובייקט החיצוני

משמש מכל (container) המאפשר לאדם לחוות את החוויה הפנימית כנסבלת יותר, עד להפנמתה מחדש בדרך המאפשרת הפחתת חרדה ותחושת התפרקות. המושג הזדהות השלכתית מתאר תהליך שבו תחושות ורגשות קשים של הילד מושלכים אל ההורה הקולט אותם כחלק מיחסי האובייקט כדי להגן על ילדו מפניהם.

קליין (Klein, 1946) מתארת במאמרה את המנגנון הזה כאחד מכמה מנגנונים להגנה מפני חרדה. לדעתה, מנגנון הזדהות השלכתית הוא הצורה המוקדמת ביותר של אמפתיה. ביון (Bion, 1962) מתאר הזדהות השלכתית כמנגנון שבו התינוק המשליך פוגש את אימו המסוגלת להבין ולקבל את רגשותיו הקשים, בלי שיופר האיוון שלה. האם יכולה "להכיל" את רגשות תינוקה ולהתנהג כלפיו כך שרגשותיו "הבלתי נסבלים" יהיו נסבלים עד שיוכל להשיבם לעצמו ולהתמודד איתם טוב יותר.

מה קורה כאשר האם אינה מצליחה להרגיע את התינוק וכאשר היא מבחינה בסימני התפתחות לא תקינים אצלו? כיצד תוכל האם להכיל את החרדה של הילד כאשר היא עצמה מתמלאת חרדה?

ביון (Bion, 1962) מציג שלוש דרכים להתמודדות של ההורים עם החומר שהילד משליך אליהם:

א. "המכל שאינו מצליח להכיל" – התוכן המועבר בתהליך ההזדהות ההשלכתית עמוס, סוער, מלא חיים ובעל איכויות של "חומר נפץ". הוא מציף ומפציץ את המכל, והמכל לא מצליח להכיל אותו ולהחזיק בו. היחסים הנבנים במערך זה שבירים והחוויה העיקרית היא חווית העדר מוכלות.

ב. "המכל הנוקשה" – נוקשות המכל אינה מאפשרת לשום ביטוי ממשי של תוכן לחלחל לתוכו. המכל מסרב להגיב על מה שהוחדר אליו ולכן התוכן מאבד צורה או משמעו.

ג. "המכל המכיל" – המוכל נכנס אל המכל ויש לו השפעה עליו, ואילו המכל מעצב את המוכל בזכות צורתו ותפקודו. יחסי מכל–מוכל הם יחסים גמישים המתפתחים וצומחים בלא הרף. זהו תהליך מתמשך של השפעה הדדית והישרדות מעשית. האם, ביכולת ההכלה המאוזנת שלה, מאפשרת התמרה (טרנספורמציה) וחילוף (מטבוליזציה) של מחשבות ורגשות של עצמה ואולי גם של התינוק.

מאמר זה דן בבחינת תהליך ההתאמה של האם לצורכי התינוק – נושא שלא הרחיבו עליו החוקרים ביון וקליין (Klein, 1946; Bion, 1962). כמו כן הוא יעסוק בדרך התמודדות של אם לילד עם לקויות תקשורת (SCD) עם הבניית מכל שיאפשר לה ולילדה לפתח בסיס ליצירת ביטחון פנימי ובעזרתו הבן שלה יוכל להתמודד עם קשיי התקשורת.

הגישה הפסיכולוגית-חברתית – השתייכות ותחושת ייחוד (uniqueness)

גישה זו שמה דגש בדברים אלה: א. סיפוק צורכי הפרט בתוך הקבוצה; ב. השתייכות וייחוד (uniqueness); ג. נקודת המבט של הקבוצה. מחקרם של שור ועמיתים (Shore et al., 2011) עוסק בגישה זו הקשורה לפרט: "מידה שבה הפרט חווה את טיפול/יחס הקבוצה כמספק את תחושת ההשתייכות והייחודיות" (עמ' 1265). השתייכות וייחוד על פי ברוור ורוקס

(Brewer & Roccas, 2001) קשורים לצורך של האנשים בהידודים (אינטראקציות) רבים, חיוביים ונעיצים בתוך קבוצה קבוצה (Baumeister & Leary, 1995).

בהשתייכות יש שני רכיבים: חברות בקבוצה ותחושת חיבה של הקבוצה אל הפרט. בעוד השתייכות לקבוצה משקפת את עוצמת הקשר שבין הפרט לקבוצה, חיבת הקבוצה כלפי הפרט מבטאת את הערכיות של הקשר (Allport, 1954). הצורך בייחוד (uniqueness) מחייב שמירת מרחק מאחרים משמעותיים באמצעות הקטנת קווי דמיון בין הפרט לאחרים וציון תכונות ודעות ייחודיות (Turner et al., 1987). לכן ככל שהפרט חש קשור ושייך יותר לאחרים ולקבוצה, הוא חש ייחודי פחות (Sheldon & Bettencourt, 2002). הייחודיות כצורך מתנהלת לאחר הקבלה לקבוצה, שכן בתחילת התהליך הפרט מנסה להתקבל ולא לייחד עצמו מן הקבוצה. ג'נסן ואחרים (Jansen, et al., 2019) מצאו שמטרות הפרט והקבוצה בהכלה מושפעות זו מזו לאורך זמן ויש חיבור (איחוד) בין תוצרי הפרט לביצועי הקבוצה.

הכלה חברתית

הכלה (inclusion) היא "קבלה" או סוג של "היעדר שיפוט" המכוונת בעיקר כלפי קבוצות שוליים, כגון אנשים עם קשיי הסתגלות, נכויות או קבוצות מוחלשות כגון נשים. במחקר החברתי הכלה מוגדרת "תהליך רבי־מדי, יחסי, המגדיל אפשרויות: להשתתפות חברתית, יכולות למלא תפקידים חברתיים ומאפשר הרחבת קשרים חברתיים [...] הכלה חברתית מעודדת אינטראקציה חברתית בין אנשים בעלי מאפיינים חברתיים שונים..." (Silver, 2015, pp. 2–3). הגדרה זו היא אחת מני רבות, ומכוונת ליישום באמצעות הפרט (שלרוב נדרש ליזום) והקהילה (שלרוב מתבקשת להסכים) מתוך עשיית החלטות ובחירות רלוונטיות לפרט ולקהילה.

אלמן (Allman, 2013) טוען שהכלה והדרה חברתית הן אמצעים שנועדו לנהל ולשלוט באנשים שנמצאים בשוליים (לרוב אנשים בעלי קשיי הסתגלות). מגורים בקהילה ממתנים הדרה ומעודדים הכלה של פרטים על ידי הקהילה (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2018). לדעתו, מצב זה מעודד הסתגלות של קהילה והגדלת מידת הסובלנות שלה כלפי ה"אחר", שלעיתים אינו עומד בקריטריונים שהקהילה מציבה לחבריה. כלומר הכלה חברתית חלה בעיקר על אנשים עם מאפיינים חברתיים מגוונים (Silver, 2015), קבוצות ופרטים הנמצאים בשולי החברה (Allman, 2013) ואנשים עם מוגבלויות (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2018).

הורות לילד עם לקויות תקשורת

הורות לילד עם לקות זו (SCD/ASD) היא מצב לחץ בעל משמעות במשפחה. רמת הלחץ של הורים לילד עם לקות זו נמצאה גבוהה בהשוואה להורים לילד ללא נכות, ובהשוואה להורים לילדים עם נכויות התפתחותיות אחרות (Siklos & Kerns, 2006). התמודדות משפחה עם ילד הסובל מלקות זו גורמת לרוב לשינוי במערכת המשפחתית ולהפרת האזיון הקיים בחיי ההורים ובתפיסתם את עצמם, משפחתם, עתידם, ניפוח הציפיות מילדם וניסיונותיהם לשקמן. השינוי דורש מההורים למלא בשביל ילדם טווח נרחב של פעולות תובעניות הדורשות הסתגלות של

המשפחה, כגון טיפול עצים (אינטנסיבי) יום-יומי, עומס כלכלי, ויתור על שעות פנאי, פגיעה בפעילות חברתית עם חברים ובני משפחה, תיוג, בדידות חברתית בגלל הדרה, צורך בתמיכה מתמשכת ממערכות מקצועיות רבות ודאגה לעתיד הילד (Kielinen et al., 2005).

לידת ילד עם לקות תקשורתית עשויה להפר את האיזון של המערכת המשפחתית. אירועים הקשורים בלקות, כמו אבחון, משברים רפואיים או התנהגותיים, טיפולים עצמיים וקבלת החלטות על השמה עשויים להכניס שינויים במשפחה ולהפר דפוס מאוזן וקיים (Trepagnier, 1999). מחקרים זיהו שלושה משתנים למצבי לחץ במשפחות אלה: מאפייני הילד, מאפייני ההורה וקיומם או היעדרם של מקורות תמיכה רשמיים ובלתי רשמיים (Abidin, 1995). אחד מהמשתנים המסייעים להורים להתמודד עם הלחצים הנלווים לגידול של ילד עם צרכים מיוחדים, הוא תמיכה מהסביבה הכוללת בין השאר תמיכה חברתית מהקהילה, מהמשפחה, תמיכה מאנשי מקצוע והסתייעות בקבוצות תמיכה אחרות (Gray, 2006).

דיוויס וקרטר (Davis & Carter, 2008) טוענים שבמצבים אלו התמיכה בהורים חיונית. הם זקוקים לתחושה כי הם נשמעים ומקבלים הכרה בקשייהם, והם מסתייעים גם בשיתוף אחרים בחוויותיהם האישיות. נוסף על כך תמיכה מעניקה להורים תקווה שעתיד ילדם יהיה טוב יותר, מכיוון שהם אוספים מידע על תוכניות טיפול והתערבויות בשבילו. כמו כן יש עדות כי מערכות תמיכה מפחיתות לחץ, משפרות מנגנוני התמודדות ומשפיעות על בריאותם הפיזית והנפשית של הפרט, המשפחה והקהילה (Dunst et al., 1988/1994; Kurz, 2018).

רפלקציה נרטיבית

סיפורו של כל הורה משמש התבוננות במהלך חייו באופן הייחודי לו ולכן הוא מכונה נרטיב. נרטיב הוא רצף לשוני המציג אירועים באמצעות קשר בין זמן לסיבה. הדובר מציג התנהלות מזווית ראייה מסוימת בפנייה אל הנמענים (addressee) הגלויים והסמויים. הדובר יוצר הראיה (showing) והגדה (telling) של אירועים במילים. הזמן מיוצג ברצף אירועים העשוי להשתנות לפי החלטת המספר (Elkad-Lehman, 2018).

במהלך "רפלקציה נרטיבית" (Downey & Clandinin, 2010; Freeman, 2011) שעושה המספר המנסה להבין את משמעות סיפור חייו הוא קושר בין נרטיב להבנה עצמית המבוססת על סיפור (storytelling). רפלקציה של סיפור חיים (LSR – Life Story Reflection) היא תהליך שבו המספר מתוודע מקרוב לסיפור חייו וממקם אותו בתוך מעגלים רחבים של תרבות, פסיכולוגיה והקשר. בסיפור חיים עצמי (אוטוביוגרפי) על העבר האישי של המספר הוא מתרחק מהאירועים, ומתבונן בהם מחדש מתוך שהוא טווה ביניהם קשרים שלא התאפשרו בזמן התרחשותם (Freeman & Couchonnal, 2006; Freeman, 2011).

פרימן (Freeman, 2011) מדגיש שהמבט לאחר חיוני לרפלקציה, הואיל והתובנות שלנו מגיעות תמיד באיחור, לאחר שהייתה. עוד יתרון שהוא רואה ב"רפלקציה של סיפור גדול" הוא היכולת להצמיח "משמעות גדולה". ה"סיפור הגדול" נוגע ליכולת הפרט המספר לעסוק בחלקים גדולים

יותר מחייו, כגון זיכרונות, סיפורי חיים עצמיים ונרטיבים אחרים מתוך החיים.

על פי אוכס וקפס (Ochs & Capps, 1996), נרטיב עצמי שזור מיקרונרטיבים של החיים היום־יומיים לתוך המקרונרטיב, הקושר את ההבנה העצמית ואת המאפיינים, המטרות וההישגים. סיפור החיים העצמי כולל חומרים שמתנהל בהם משא ומתן ברובד פנימי וחסי למחצה. הסיפורים הקטנים בנויים כקואורדינטות של זמן, מרחב ואישיות, והם נותנים ביטוי לתחושת העצמי בעזרת היחסים הנוצרים בין המספר ובין מי שאמור להאזין או לקרוא את סיפור החיים שלו.

לפיכך השאלות שעמדו במרכז המחקר הנוכחי הן אלה:

- א. כיצד מתארת אם לילד עם לקות תקשורתית את סיפור חייה בהתבוננות לאחר באמצעות רפלקציה נרטיבית?
- ב. אילו תובנות אישיות וחברתיות הקשורות למשאבים אישיים וחברתיים צומחות מהתבוננות זו?
- ג. מהי המשמעות הניתנת להם בפרספקטיבה מאוחרת?
- ד. אילו מרכיבי הכלה באים לידי ביטוי בתהליך?

מתודולוגיה

סוגת המחקר

בסיס המחקר הוא גישה איכותנית של מחקר עצמי הממוקד בהבנת הקשר שבין "היודע" ל"ידוע" ובחיפוש אחר "הבנת הצורה וטבע המציאות" (Kuzmik & Bloom, 2008, p. 207). במחקר נבחנו נתונים באמצעות רפלקציה נרטיבית מתוך אימוץ עקרונות של מחקר בריקולז'י (בן אשר, 2021; (Lévi-Strauss, 1962/1966.

עיקרי המחקר הבריקולז'י הם הצגת נתונים ופירושם באופן המארג את קהל הקוראים להסתכל בנושא הנחקר בדרך אחרת ולא צפויה (Wibberley, 2017). הנתונים יכולים להכיל מידע קיים או חדש שהופק לצורכי המחקר הייחודי. המחקר הבריקולז'י מכיל יותר ממקור אחד ומתמקד במודע בארגון החומרים.

מחקר בריקולז'י (Bricolage) הוא מחקר רב־פרספקטיבות ורב־תאוריות המאמץ מתודולוגיות רב־תחומיות (Rogers, 2012). התאוריות בבסיס הבריקולז'י מורכבות מגישה לקטנית (אקלקטית). הבסיס הגיורני (אטימולוגי) של הבריקולז'י מגיע מביטוי צרפתי מסורתי הקשור למלאכת יד שבה אנשים משתמשים בחומרים מגוונים. דנזין ולינקולן (Denzin & Lincoln, 2005, 2011) זיהו חמישה מאפיינים של תפיסת עולם בריקולז'ית: תאוריה, מתודולוגיה, פרשנות, עמדות פוליטיות ונרטיבים. בעיניהם, אימוץ הגישה הבריקולז'ית פירושו אימוץ האמונה שאין מספר "נכון" של אירוע, וכל אדם מתבונן בו מנקודת מבט אחרת, כמו קרן אור שמכה בגביש (Denzin & Lincoln, 2011). לדבריהם, החוקר מבין שמחקר הוא תהליך הידורי, שאותו מעצבים הביורגפיה

וההיסטוריה האישית, המגדר, המעמד החברתי, הגזע והמוצא האתני של האנשים בחברה שהוא חוקר. על מורכבות זאת יש להוסיף גם את התנועה פנימה והחוצה – עמדת הצופה מהצד, הצופה המשתתף ולעיתים החוקר עצמו שלזמן מה נהפך לגיבור העלילה.

הגישה הבריקולזית היא גישה מקובלת המאופיינת במגוון מתודולוגיות הבוחנות במצטבר ובהצלבה ממדים מורכבים בתופעה הנחקרת באמצעות שימוש בפרספקטיבות מרובות שלעיתים מתחרות זו בזו (Berry, 2004). היא מוסיפה לחקירה רוחב, מורכבות, עושר ועומק רב (Denzin & Lincoln, 2011).

המשתתפים במחקר

האם בת 36 ומתגוררת במושב בדרום הארץ המרוחק כשעתיים נסיעה ממרכזים עירוניים. היא מורה בחינוך המיוחד, בזמן כתיבת האירועים עמדה לסיים לימודי תואר שני ביעוץ חינוכי. בן זוגה, בן 38, גדל במושב שהם מתגוררים בו והוא עובד בעסק המשפחתי. בנם הבכור בן חמש וחצי, ובגיל שלוש הוא אובחן בלקות התפתחותית נרחבת (ASD – Autism Spectrum Disorder). בנם השני בן שנה.

הליך המחקר

- המחקר מתעד את חייה של האם טרם הלידה ויש בו רקע אישי, לימודים, זוגיות ומעבר למושב, מקום מגוריו של בן הזוג. בהמשך תיעדה האם ביומן אישי את לידת הבן הבכור, את מהלך התפתחותו, את תהליך האבחון ואת מערכת היחסים שהתפתחה בינה ובין סביבתה בעניין תפקודו של הבן והצורך שלה בעזרה. לצורך עבודה אקדמית נרטיבית רפלקטיבית שחזרה האם את האירועים באמצעות היומן והרשימות שנכתבו בזמן אמת כדי לקבל מבט לאחור ולזהות מאפיינים או רכיבים הקשורים להתמודדותה.
- בשלב השני של התיעוד בחרה האם חמש תמונות מהאלבום המשפחתי ומסמכים הקשורים להתמודדותה ולהתמודדות בן זוגה עם גידול בנם הבכור. ליד כל תמונה או מסמך נכתב קטע המתאר את התמונה ואת תרומתה וחשיבותו לסיפור ההתרחשות בנקודת הזמן שבו בחנה האם את סיפורה (כשנה וחצי עד שנתיים לאחר האירועים).
- לאחר אישור והסכמה של הכותבת המשיכו החוקרות בתהליך של חקירת התיעוד ומשמעותו כפי שיוצג בהמשך.

מודל הניתוח

ניתוח הנתונים בחומרים שנאספו עוסק בזיהוי ואפיון של המושג "הכלה" (inclusion/containment) בשני מישורים: א. במישור הפסיכולוגי – מכל קולט היוצר מרחב קיום ומספק הגנה (container) בהיבט אישי (הכלה עצמית) של האם ושל ילדה; ב. במישור החברתי (social inclusion) – תהליך של עקיפת חסמים באמצעות השתתפות, מעורבות וקבלה בקהילה החדשה (קהילה שהאב נולד בה) של האם ושל הילד עם הלקות התקשורתית.

תוצרי הניתוח מציגים התבוננות המשלבת בין שני מושגים: 1. מכל (container) המאפשר קבלה של האם עצמה ושל הבן הבכור, קיום והגנה; 2. הכלה חברתית (social inclusion) במשפחה

ובקהילה, שמטרתה שיתוף וקבלת החדש/הזר והמגוון/אחר. תוצר הניתוח מבחין בין הכלה כמושג המבוסס על עובדות/מציאות ובין תפיסה סובייקטיבית הקשורה לנקודת המבט האישית ולתחושות הכותבת באירועים הקשורים להכלה עצמית וחברתית שלה ושל הבן עם לקות התקשורת.

במהלך הניתוח עלו שאלות הקשורות לאימהות ולאופי ההכלה, כגון מה מאפיין אימהות? ממה מושפעת הכלה עצמית? כיצד באה לידי ביטוי הכלה חברתית וממה היא מושפעת? האם יש קשר בין הכלה עצמית להכלה חברתית ואם כן, מהו אופי הקשר? ובאיזו מידה מותנית, קשורה ומושפעת הכלה עצמית והכלת בנה להכלה חברתית, משפחתית וקהילתית?

שאלות אלו נדונות במהלך הניתוח ובדיון. המענה על השאלות מסתמך על התנהגות כותבת היומן ועל פרשנות החוקרות הנשענת על ניתוח תוכן, ובחינתם בזיקה למחקר קיים.

ניתוח הנתונים שכוללים יומן רפלקטיבי וחמש תמונות עוסק בשלושה צירי התמודדות הקשורים להכלה פסיכולוגית וחברתית וקשורים בינם לבין עצמם:

- בציר הראשון על הכותבת להכיל (contain) את עצמה כפרט, כאישה נשואה, כאישה בהיריון, כאם טרייה בקהילה חדשה, ובהמשך להכיל את הילד: בתחילה עליה להוכיח לעצמה ולסביבתה את כישורי ההורות שלה, ולהעניק לתינוק את הטיפול המיטבי ולזכות בתמורה להערכה וקבלה מעצמה ובהמשך לסיוע מהסביבה.
- בציר השני, בתהליך שבמהלכו אבחנו אצל הבן לקות תקשורתית, עליה לנהל שיח של משא ומתן עם עצמה, עם בן זוגה, עם משפחתה ועם חברי קהילה פורמליים ובלתי פורמליים במגוון נושאים: להשלים עם האבחון, להפריד בין כישורי ההורות שלה כאם ובין תפקוד בנה, להתגבר על תחושת הכושה והחשש מפני הדרת הקהילה ולגונן על בנה כדי ליצור בעבורו סביבה תומכת ומקדמת.
- בציר השלישי עליה לנסח מחדש מערכת יחסים עם הסביבה/הקהילה כדי להשתייך, לקבל את תמיכתם ולהיות חברה בשביל עצמה ובשביל שני בניה בשל המצב שנוצר עם קבלת האבחון על לקות התקשורת של בנה הבכור. הציר השלישי משמש מענה על התהליכים שהחלו בשני הצירים הקודמים ומבסס אותם.

הבניית המכל הדורצדדי (מכיל ומקבל) והרב־רובדי (multi layered) עוסקת ברובד האישי והחברתי ויש בה תהליך של השפעות הדדיות ומרחב התפתחות אישי ומקצועי של כותבת היומן בעצמה כאם, כבת זוג, כחברה בקהילה וכאשת חינוך, וגם של החוקרות הנדרשות לזהות את הרכיבים ולהעמיק בהם.

ממצאים

הציר הראשון – הכלה עצמית

בציר זה מתוארים אירועים הקשורים להכלה עצמית של כותבת היומן, הכוללת גם תפיסת עולם חברתית, ובהמשך למאפיינים של הכלה הקשורים לאימהות לבן הבכור. האירועים קשורים לכישורי הורות וגם לקשר שבין הכלה עצמית להכלה חברתית. ציר זה משמש חוליה מחברת

לשני הצירים האחרים הקשורים לאבחון הבן, לתגובת הסביבה ולהשפעות של התגובה על הכותבת ובנה.

בציר זה אפשר להבחין בשני סוגי הכלה עצמית: הכלה עצמית הקשורה לכותבת האירועים והכלה עצמית הקשורה לבן שנולד. בהכלה עצמית הקשורה לכותבת, היא מתארת תמונה שבה יש תיאום ותחושת נוחות בין הכלה עצמית (כיצד היא חווה את עצמה) ובין האופן שלדעתה סביבתה רואה אותה. היא מתארת תחנות חיים לפני אימהות ולאחר הלידה. לפני הלידה היא מתארת את סיפור חייה השגרתי: חיים בחיק משפחה, שירות צבאי, עבודה, לימודים, זוגיות, מעבר לדרום, היריון ולידה. היא רואה בתחנות אלו דבר מובן מאליו, נורמטיבי. מה שמעיד על תחושת שייכות חברתית, הליכה בתלם, התנהלויות שהיא אינה רואה בהן דבר יוצא דופן. לא מבחינתה ולא מבחינת הסביבה. אין סממנים של חיפוש ייחוד, כלומר הכותבת חשה שייכות ואינה מבקשת לייחד את עצמה מסביבתה. את הקושי להיקלט במושב, מקום מגוריו של בן זוגה, היא מקשרת לצורך בזמן להכיר ולהיות מוכרת. תיאור זה מעיד גם על גישתה של הכותבת כלפי נורמות חברתיות. היא רואה בהתנהלותה ובהתנהלות סביבתה מצב רגיל ואין לה ביקורת. גישה זו עומדת במבחן כאשר היא נדרשת להתמודד עם מצבים חדשים ולא מוכרים, שיש בהן מידה של ייחוד, כגון אימהות ובהמשך צרכיו המיוחדים של הבן הבכור.

עברתי לגור במושב לפני כשש שנים. המעבר מהעיר הגדולה למושב המרוחק היה לא קל. בשנה הראשונה נסעתי בכל הזדמנות שהייתה לי לאזור המרכז. אחרי שבני נולד והחל ללכת לגן, התחלתי לצאת יותר מהבית וליצור קשר עם אימהות נוספות. היום יש לי שלוש חברות טובות.

הכלה עצמית הקשורה לבן שנולד

תהליך ההכלה העצמית הקשורה לבן מתחיל בלידה לא צפויה, קשיים במהלכה וקשיים בהנקה. עוד לפני ההתמודדות עם הסביבה המעודדת הנקה, היא מציינת: "חזרתי למושב עם תינוק בן שבוע, עייפה ומתוסכלת מכך שאני לא מצליחה להניק."

האם מתארת קושי אישי, שבהמשך מתווסף אליו קושי של התמודדות עם ציפיות הסביבה. שלא כמו בזמן המעבר למושב, שבו היא רואה בעצמה מי שחוה שלבי כניסה רגילים של מעבר והסתגלות לקהילה חדשה, בנושא ההנקה היא חשה נוסף על התסכול האישי גם את לחץ הקהילה, ורואה בתגובת הסביבה היעדר קבלה והתחשבות בה. היא חשה לא שייכת (מחוץ למחנה):

הייתי בודדה. בן זוגי עבד רוב היום ואני שהייתי חדשה במושב, לא הכרתי הרבה אנשים. התקופה הזאת זכורה לי כתקופה חשוכה. הייתי ספונה בחדר השינה, בחושך, ישנה ומתעוררת חליפות, מסתכלת על השעון ומחשבת מתי בני יקום ואיאלץ להניק אותו שוב.

היא מאשימה את עצמה: "כשהבנתי שאני כועסת עליו שהוא מתעורר ורוצה לאכול, שחררתי." זהו מעשה ההכלה הראשון שהיא עושה למען בנה, היא מוותרת למענו על נורמה חברתית

שחשבה בעיניה. הוויתור מאפשר לשניהם (לתינוק וגם לה) להתקדם במערכת היחסים ביניהם למרות החששות:

עדיין התביישתי לצאת מהבית ושכולם יראו שאני לא מניקה. מצאתי את עצמי מתנצלת בפני נשים שאיני מכירה מדוע זה לא הלך. המעבר לבקבוק תרם למילוי מצברי העייפות, בן זוגי היה מאכיל אותו גם ואני יכולתי לישון כמה שעות ברצף. נוצרה שגרה. אומנם עדיין הייתי לחוצה, כמה שעות יישן בלילה, רק שלא יקיא, רק שלא יהיה לו חום. מצאתי את עצמי הולכת לישון כל לילה עם מחנק בגרון מאי הווראות הצפויה.

החרדה והחשש מפעולות של טיפול בתינוק קשורים להכלה עצמית וגם לאימהות. בתיאורים הראשונים אין הבעת רגש כלפי התינוק והכותבת עוסקת בקשיים האישיים שלה ולא בתחושתיה כלפי התינוק. זו אינה אימהות שמחה אלא יותר תפקיד חדש שהכותבת משתדלת אך מתקשה לעשותו. תחושותיה ממוקדות בעצמה ובסביבה ופחות בתינוק. נראה שהיא עדיין מתמודדת עם התפקיד החדש ומנסה להישאר בתוך ה"קונצנזוס" החברתי.

ואז מתרחשת פריצת הדרך, קודם בינה לתינוק ואחר כך בינם לקהילה במקום המגורים:

הוא התאים לתיאור הבא: תינוק מלאך – אכלן טוב, נרדם בקלות, ישן פרקי זמן ארוכים. משחק באופן עצמאי, סיבולת גבוהה לשינויים, קל להעבירו ממקום למקום, חברותי מאוד [...] באמת הרגשתי מזל. חברות קינאו בי...

המעבר מקושי אישי, מ"תקופה חשוכה", לתחושה שהיא בת מזל נעשה בזכות התנהגותו של התינוק שהכותבת מפרשת אותה "מזל" והיא מאושרת. מצב זה נמשך עד גיל שנתיים בערך, עם המעבר לגן "ערבה". בשלב זה הכותבת חשה כמו אם ש"עמדה במשימה":

האימהות כבר "איימה" עליי פחות. הוכחתי לעצמי שאני מסוגלת להיות אימא "בסדר". עברתי לילות של גזים, כאבי שיניים ואפילו פרכוס חום, והצלחתי לטפל בילד שלי ולהרגיע אותו.

הצורך שלה להוכיח את עצמה כאם הוא קודם כל צורך אישי שאינו קשור לכאורה לסביבה אך כנראה נובע מנורמות אישיות שקשורות לסביבה בעבר או בהווה. אולי גם סביבת המשפחה. גם בשלב זה עדיין אין אזכור של התינוק מלבד התנהגותו הנוחה המאפשרת לה להתנהל ולהיות מושא קנאתן של חברותיה.

בהמשך כשצצים קשיים, היא בוחנת קודם את אופן התנהלותה כאם. במבט לאחור היא מבינה שתחושותיה נבעו מחוסר ידע אך גם בדיעבד היא מתארת תחושות אשם קשות:

לא ידעתי זאת ולא הבנתי למה הגידול של בני הופך להיות כל כך קשה. איך מילד "מלאך" שישן לילות שלמים, הוא הפך לילד מאתגר. ילד שמתעורר בלילה ולא מצליח להירדם בחזרה, ילד שמרביץ ומושך בשיער לכל מי שעומד קרוב אליו, ילד

שנושך אותי ומרביץ לי כשלא מקבל מה שרוצה, ילד שמעיף צעצועים, כשהוא לא מצליח לתפעל אותם כפי שהוא רוצה. המחשבה שחלפה בראשי היתה שנכשלת ברגע האמת, "הרסתי אותו". הוא היה תינוק נהדר וככל ששהה איתי יותר "נהרס".

כשמתעורר קושי, בדומה לקושי בהנקה, האם מאשימה קודם את עצמה. "אימוץ האשמה" היא תחושה מוכרת לרוב הנשים שהן אימהות. ההכלה העצמית שלה ושל התינוק מותנים בהצלחות הקשורות לאימהות, כפי שהיא חונכה לראותן, כלומר בזיקה לתפיסת הסביבה שהיא חיה בה. היא מתארת את תחושותיה שבהן הצלחה מתקבלת בשמחה ובתחושת "מזל", כלומר לא דבר שתלוי בה, אלא יד המקרה, וכישלון הוא מעשה ידיה. גישה זו היא חלק מהווייתה. בציר זה אין כמעט אזכור של בן הזוג, חוץ מפעם אחת שבה הוזכר בעניין סיוע בהאכלת התינוק. האם יש לו חלק ממערכת ההורות? או שהיעדרו הוא תוצר של עומס שהכותבת חווה וגורם שהיא מתארת את תחושותיה ואת בנה. בהמשך בן הזוג מתואר עוגן בשל התנהלותו הרגועה, הממוקדת באמונתו ופחות בסביבה.

הציר השני - תהליך האבחון

ציר זה כולל את התמודדות האם עם קשיים שהולכים וגדלים בבית ובגן וקשורים בטיפול וחינוך הבן הבכור, פנייה לעזרה והתמודדות עם אנשי מקצוע והתמודדות עם סביבה משפחתית, קהילתית וחינוכית בעניין קשיי הבן. בציר זה התיאורים קשורים אליה כאם, כבת זוג וכחברה בקהילה. מקצת מהתיאורים נוגעים גם לבן הזוג.

לפני הפנייה לאנשי מקצוע היה שלב של התמודדות עם התנהגות מאתגרת של הבן ותחושות קשות הנלוות אליה:

ההתערות בסביבה החלה להיות קשה עבורו וגם עבורנו. היינו צריכים לשמור עליו בלי הפסקה שלא ירביץ לילדים בסביבתו, שיהיה רגוע ולא יצעק, שלא יזרוק צעצועים בבתים אחרים. אני התחלתי להתבייש. להתבייש בהתנהגות של הבן שלי.

משפט זה עוסק בקושי של הכותבת להכיל את בנה, וקשור גם להכלה עצמית ולרצון שלה להמשיך להשתייך לסביבתה. בן זוגה מוזכר כאן כמי שעוזר לשמור על התנהגות הבן בלבד.

קשיי הילד מלווים בתחושות הכותבת שצריך לעשות הכול כדי להשתייך משום שמי שאינו מתנהג התנהגות רגילה, הוא לא שייך, חריג ולא מתקבל בחברה. תחושה זו מתוארת מנקודת מבט אישית אף שאין תיאורים של דחייה מצד הסביבה. אפשר לזהות את נקודת המבט של הכותבת על הנורמות האישיות שלה בנושא הכלה חברתית – היא יודעת כיצד פרט בקהילה (תינוק, ילד, מבוגר) אמור להתנהג והיא משתדלת ליצור בשביל בנה ובשביל עצמה סביבה רגילה באמצעות "שמירה אישית" ופיקוח הדוק על התנהגויות הבן. היא רוצה להשתייך ועושה זאת באמצעות שמירה או פיקוח על התנהגותו כדי לקדם אצלו התנהגויות שנראות לה תקינות ומקובלות בסביבה. התנהגויותיו החריגות מפריעות לה. היא מתארת בכנות את תחושותיה כלפי הבן בזמנים שבהם התנהגותו מקשה עליה:

לפעמים שנאתי אותו. אני יודעת שזה נשמע נורא, אבל כשהוא היה מרביץ לי או נושך אותי בחוזקה, או כשנאלצתי להחזיק אותו חזק תוך כדי שהוא משתולל, שנאתי את ההתנהגות שלו ושנאתי אותו.

לצד הקשיים עדיין הייתה בה אמונה ורצון לראות את הצדדים החיוביים, את היכולות של הבן ואת היותם משפחה טובה ומוצלחת, שלא ייתכן שיש להם ילד "חריג". כאן ניכרת שוב גישתה האישית בכל הקשור להכלה חברתית – הקשר שבין זוגיות טובה, הורות טובה וילד מוצלח לקושי לקבל מציאות אחרת מגישה זו. בתיאור להלן הכתבת עוסקת לראשונה במראהו החיצוני של הבן ובאופיו, כלומר היא מסוגלת לעסוק כעת גם בעוצמותיו של הילד, לצד הקשיים. האימהות־ההורות בשלב זה היא מעבר לתפקיד והיא קשורה בתחושות של אהבה ורצון לגונן.

למרות כל ההתנהגויות שתיארתי הוא היה פעוט שובה לב. שמנמן עם עיניים ירוקות גדולות, ילד שמפגין חום ושמחה ומרבה לחייך. הקוטביות בהתנהגותו גרמה לכך שלקח לבן זוגי ולי זמן להפנים שבאמת משהו לא בסדר. הייתה לי תחושה שזה לא יכול להיות שיש בעיה. שאנחנו זוג מוצלח, ששוררת בינינו אהבה, חברות וכבוד, שאנחנו התאמה מושלמת אחד לשנייה, איך זה יכול להיות שמהגנים שלנו נולד ילד שאינו מושלם?

עוד לפני שהסביבה מגיבה, היא מבקרת את עצמה כאם ואפילו כאשת חינוך:

דמיינתי כיצד אימהות של תלמידים שלי אומרות אחת לשנייה: "איך היא מתיימרת להיות אשת חינוך, כשעל הילד הפעוט שלה אינה מצליחה להשתלט."

תהליך האבחון מלווה בתגובות מהסביבה, כגון תגובת אביה (הסב):

באבחון עלה כי יש קושי רב בוויסות חושי [...] כשסיפרתי להורי על האבחון ועל כך שמשערים שההתנהגות האלימה נובעת מקושי בוויסות החושי אבא שלי אמר: "איזה המצאות יש היום, הילד צריך סטירה הגונה שתאפס אותו."

האם חשה שהערתו של אביה קשורה ליכולות ההורות שלה ושל בן זוגה: "האמירה הזאת מפי אבי, שאף פעם לא אמר מילה תרמה לתחושה שאנחנו הורים חסרי מסוגלות חינוכית."

תגובתה של האם על הערת אביה מעידה על החשיבות שהיא מעניקה לתגובתו ולסביבתה בכלל. עד כדי ערעור האבחון של המרפאה בעיסוק בעת שהיא שוקלת לאמץ את דעתו של אביה.

השלב הבא בתהליך כלל הערכה של רופאה התפתחותית. האם מתארת מפגש קשה שבו הילד איבד את סבלנותו. הרופאה מתרשמת שהם זקוקים להדרכה הורית בכל הקשור לחינוך בנם. כלומר היא מאששת את תחושתה ואת דעתו של אביה על היותם הורים שאינם יודעים כיצד לטפל בבנם.

הרופאה ההתפתחותית אבחנה שיש עיכוב התפתחותי והפנתה את ההורים להדרכה אצל פסיכיאטר ילדים משום שהם "נראים לה זוג נחמד ורציני" ולא משום שהם באמת זקוקים

להדרכה. כאן משתקפת עמדת הסביבה המקצועית כלפי התמודדות עם הורות לילד עם לקות. הם יוצאים מהמפגש עם הרופאה בתחושות קשות שמשקפות במידה רבה כיצד חשים אנשים במצבים דומים:

הצלחתי להתאפק לא לבכות עד אחרי שחגרתי את הילד בכיסא במכונית. הוא נרדם מייד, אני מיררתי בבכי, ובן זוגי כעס. הוא כעס על זה שמכניסים ילד קטן לחדר צפוף, חם ובלי גירויים מתאימים. הוא כעס כי הרגיש שהרופאה מתנשאת, הוא כעס שמזמינים ילד קטן בצוהריים כשהוא כבר עייף, והוא כעס עליו שאני מקשיבה לכל מה שאומרים לי.

למרות העדר ההסכמה בין ההורים על התהליך, הם מגיעים למפגש עם הפסיכיאטר הנותן אבחנה של עיכוב התפתחותי הדורש התערבות מיידית:

אני זוכרת בבירור את הכניסה לחדר לא גדול, מלא בכיסאות ואנשי מקצוע. הופתעתי מכמות האנשים בחדר, ומהרגע הראשון הרגשתי לא בנוח. שוב בוחנים אותי. חמישה אנשי מקצוע יסתכלו ויראו איזו אימא גרועה אני. הרגשתי שהבעיה בסיטואציה הזאת, שנשללת ממני האפשרות להגיב לפי האינסטיקטים והרצונות האימהיים שלי.

בציטוט זה מוצגת תחושתה של האם כלפי התנהלות הסביבה המקצועית. במהלך כל תהליך האבחון היא מתארת גישה מנוכרת שחסרה בה תמיכה ואהדה וחווה תחושה של היעדר הכלה. היא חשה שבוחנים אותה, תחושה שאין לה אחיזה במציאות, המפגש נועד להעריך את תפקוד הילד ובמעגל השני את תגובת ההורים כלפיו. גם כאן, כמו בציר הראשון, הכותבת מבקרת את עצמה, ממעטת להתייחס לבן זוגה וגם לילד משום שהיא עסוקה בעיקר בתחושותיה.

חלק מתהליך האבחון קשור גם לתוצאות האבחון במערכת החינוך ובסביבת המגורים. בסיפורה על מפגש עם ועדה אחרת כדי לקבוע את שילובו במסגרת חינוכית מתאימה, האם חוזרת על חוויית החשיפה שלה ועל איבוד הפרטיות:

אני חושבת שצריך לקבוע חוק להוריד את כמות האנשים בפגישות האלה. אני לא מבינה למה אדם צריך להתמודד מול "כיתת יורים" שכזו. ישבתי במרכז המעגל, כשמסביבי ומולי כל נשות המקצוע, וליבי התחיל לדפוק במהרה. הפגישה החלה בדברי שבח: כמה הוא חמוד, יפה, מוזיקלי ושמח ואז התחילו לצוץ משפטי האבל [...] מכל עבר. ואני התחלתי לבכות, הרגשתי נורא, כאילו מצאו בתוכי את הנקודה שהכי כואבת ולוחצים עליה ללא הפסקה. עשינו הפסקה, שתיתי מים, שטפתי פנים וחזרתי לחדר. פתאום הבנתי מה עובר על הורים שיושבים בוועדות האלה, ואז הבנתי שכבר יצא דבר אחד טוב מכל הסיטואציה הזו, אני אהיה אשת מקצוע טובה יותר.

אירוע זה הוא עוצמתי יותר מאירועים אחרים דווקא משום שהיא, כמורה לחינוך מיוחד, מכירה את התהליך, אך כעת בתפקידה כאם, היא מבינה את ההבדל בין ההשתתפות בוועדה כאם לעומת

המורה. אירוע זה ממחיש את הפער שבין התפקידים המגוונים שאדם ממלא במצבים מסוימים בתוך סביבתו ומרמז על הצורך בגישה תומכת, אוהדת וחומלת כלפי משתתפים שהנושא נוגע להם אישית. בתיאור ובניתוח של תגובתה על אמירות של חברי הוועדה היא דנה בתרומת הערותיהם לצד המקצועי שלה ולא לצד האימהי.

באותה ועדה היא שומעת לראשונה על לקות התקשורת של בנה והיא מופתעת מהאמירה ונסערת. למרות כל התהליך עדיין לא ניתנה אבחנה:

...ואז אמרה הפסיכולוגית בשיא הנחת, משפט ש"הפיל" אותי: "כן, הוא High Function". כמורה לחינוך מיוחד מייד הבנתי למה התכוונה. המונח מתאר ילדים עם אוטיזם ברמת תפקוד גבוהה. הייתי בהלם, גם מהדרך שבה אמרה זאת וגם מכך שלא חשבתי שזה נכון. אמרתי לה שזה לא הגיוני, שהוא אוהב מאוד ילדים, מחפש חברה ורוצה ליצור קשר. גם הגננת התנגדה לכך.

יצאתי מהפגישה בסערת רגשות. כעסתי מאוד על הפסיכולוגית על כך שנתנה אבחנה על רגל אחת, בלי הכנה, בלי אבחון שערכה. חשבתי על חוסר המקצועיות שבה נהגה ועל אימהות אחרות, שאולי היא זורקת להן מונחים כאלה בלי שידעו מה זה. חשבתי על סיטואציה שבה אימא שומעת מונח כזה, מחפשת באינטרנט ומגלה שלבנה יש אוטיזם. חזרתי הביתה, סיפרתי לכן זוגי והוא הסכים איתי שזה שטויות. אמרתי לו שאני שונאת את הפסיכולוגית ולא אדבר איתה יותר בחיים!

אולם בתוך הקושי של תהליך האבחון האם מתארת גם אירועים מצחיקים הגורמים לה להנאה בקשר עם הילד, כגון שימוש של הבן במשפטים מתוך תוכניות טלוויזיה כדרך לתקשר:

באחד הערכים [...] הוא ניסה לרדת מהמיטה, אך לא הצליח לעבור את הקרש המגן על המיטה. שמעתי אותו צועק: "חבר'ה, אנחנו בצרה" – משפט מתוך תוכנית שאהב. הוא לא ידע איך לקרוא לי לעזרה במילים שלו, אך ידע להשיג את מטרתו התקשורתית.

זו אמירה מכמירת לב משום שלראשונה האם עוסקת ביכולות התקשורת היצרניות של בנה ובצד ההומוריסטי שבמצב, על אף הקשיים. לראשונה ניכרת מידה של קבלה והשלמה עם המצב המורכב וגם דיון ביכולות קיימות.

האם מתארת את התחושה שליוותה אותה:

לעכל את העובדה שלילד שלך יש אוטיזם, זה לא פשוט. לפעמים אני חושבת שאולי זה גם לא אפשרי. אני לא זוכרת שהאדמה רעדה תחת רגליי, או שבכיתי בלי הפסקה. שום דבר לא השתנה בחיינו מלבד דבר אחד, התחושה שיש סיבה להתנהגויות ולקשיים שלו, וזאת לא אני. שהבעיה היא לא בחוסר היכולת שלי להיות אימא ולחנך אותו כראוי, זה נשמע אולי קצת מוזר, אבל במקום מסוים הרגשתי הקלה. כאמור, הכאב על האבחנה לא שיתק אותי, הוא חלחל וחלחל לצוץ בסיטואציות שונות בחיי.

התיאור הזה מתקשר ליכולת ההכלה את בנה, יכולת שגברה ככל שהבינה שהיא אינה הסיבה למצבו, כלומר כדי לסייע, לתמוך, לאהוב – היה לה חשוב לדעת ולהבין שלא היא הסיבה למצבו. כשהיא יכולה להכיל (לקבל ולא להאשים) את עצמה, היא מצליחה להכיל גם את בנה.

לצד ההתלבטויות והקשיים בקבלת האבחון האם מתמודדת גם עם המשפחה שאינה ממהרת לקבל את האבחון ומנסה לטעון שהוא ילד ככל הילדים. ושוב היא חשה את ההתלבטות ובעיקר היא חשה אשמה:

למרות האבחנה של הפסיכיאטר, עדיין לא היינו בטוחים שיש לו [לבן] אוטיזם. הוא דיבר יותר ויותר, הצליח להסביר את כוונותיו ואהב חברה של ילדים. מכיוון שלמדתי חינוך מיוחד, הייתי ערה להתנהגויות שהתאימו לאבחנה. לעומת זאת בן זוגי היה ספקן הרבה יותר. הוא מצא הסברים "הגיוניים" להרבה מההתנהגויות. הגדילה לעשות גיסתי, שהסבירה לי שאני סתם חרדתית, שהכול בסדר איתו ושיש לנו בעיות כמו לכל שאר ההורים. בן זוגי הצטרף לדעתה. התחלתי להרגיש שאני לא בסדר. שאני מקבלת את האבחנה שלבן שלי יש אוטיזם בקלות רבה מדי. שאני לא נלחמת לחפש מה לא בסדר באבחנה ואיפה הוא מתפקד כמו צריך, אלא מחפשת את ההתנהגויות האוטיסטיות ומקבלת אותן. הרגשתי שאני לוקחת על עצמי את תפקיד של להיות אימא לילד מיוחד.

בהתרחשויות המתוארות יש תחושת ביקורת עצמית של האם. תחושות הביקורת ובהמשך גם תחושות ההכלה באים לידי ביטוי כתחושות אישיות חזקות המייצגות בעיקר את תפיסות עולמה ואת ראייתה החברתית של האם.

הפחד הגדול שלי היה שכולם מסכיבים צודקים, ואני "אהפוך" את הבן שלי לאוטיסט בלי שהוא באמת כזה. דמיינתי כיצד יישב על ספת הפסיכולוג בעוד אי אילו שנים ויגיד שאימא שלו לא האמינה בו וחשבה שיש לו אוטיזם.

התיאור אישי מאוד ומשקף תחושות שלרוב נשארות בתחום הפרט. ההתלבטות שבין קבלת האבחון של מערכת פורמלית ובין סביבת המשפחה שאינה ממהרת לאמץ את האבחון גורמים לאם לפקפק באבחון ולחשוש מתוצאות החלטותיה. היא רואה בעצמה אחראית לקבלת האבחון.

הציר השלישי – מערכות יחסים הנרקמות בין הכותבת לסביבתה

מערכות היחסים שמתארת הכותבת נוגעות לכמה מעגלים: המעגל האישי של הכותבת ומשפחתה (בן הזוג והבן הבכור), המשפחה המורחבת (הורי הכותבת, משפחת בן הזוג), סביבת המגורים, סביבת העבודה של הכותבת, הסביבה הטיפולית (אנשי מקצוע הנמצאים בקשר עם המשפחה והילד). כל אחת ממסגרות אלה היא חלק ממערכות יחסים שכמה מהן תומכות וכמה מהן מאתגרות, ובהמשך מתבררת תרומתן מנקודת המבט של האם.

חלק מהמעגלים מתערבים, והכותבת מזכירה זאת:

...נחשפתי לכך שהדברים מעורבבים, כלומר עניינים משפחתיים אישיים מטופלים בעבודה. בהמשך אתקל בזה הרבה פעמים, וזהו אופי החיים במקום קטן שצריך להתרגל אליו.

על אף היותה מורה בעצמה, היא אינה רואה דבר יוצא דופן בסייעת שיוזמת התערבות מסוג זה ומקבלת תמיכה מקצועית מצוות הגן בדיעבד ולא לפני. תיאור זה מציג את המורכבות של מסגרת חינוכית שלעיתים מתקשה לתת את העזרה המקצועית והטובה לילד, כלומר שגם במצבים אלה אין די בידע אלא נדרשת גם מידה לא מבוטלת של רצון טוב, רגישות וכינת הלב (אינטואיציה) והאם מתחברת אליהם על אף שהיא נוטה במצבים אחרים לאמץ נורמות חברתיות מקובלות ולסמוך על הידע. ההכלה החינוכית של הקהילה המקצועית באה לידי ביטוי כאן במוכנות לזום פעולות חינוכיות שאינן נורמטיביות והן במוכנות הסביבה החינוכית לאמץ ולאפשר את היוזמה ולחזק אותה.

לאט לאט האם מתחילה לחוש גם את התמיכה הרבה שקיבלה מאנשי המושב אף שהמפגשים עם ילדים אחרים היו לא קלים בעבודה משום שהיא חששה שהבן ינהג באלימות כלפי הילדים בני גילו. "במקום קטן, בו יש ריכוזים רבים, חששתי ממה שיגידו עליי ועליו, שאולי לא ירצו להזמין אותנו לאירועים..." מנגד היא מרגישה שהקהילה מבינה אותה ואת צרכיה, מסייעת לה בחיי היום־יום ובמיוחד כאשר היא נאלצת להיעדר מהבית לכמה ימים בשל לידת הבן השני.

בד בבד האם זוכה לתמיכה גם מקבוצת הסטודנטים שהיא לומדת איתם:

המזל שלי באותה תקופה היה שלמדתי ייעוץ חינוכי, ובמסגרת הלימודים נוצרה קבוצה חמה ותומכת. בימים בהם למדתי, היה לי עם מי לדבר על [...] הן הכילו את הכאב והפחד, שיתפו בקשיים שלהן כאימהות ונתנו עצות מועילות. חברה אחת שעבדה עם המפקחת לחינוך מיוחד, נתנה לי עצות כיצד להתמודד עם המערכת, מה מגיע וממי לדרוש. חברה אחרת קישרה אותי עם קלינאית תקשורת שמומחת לתחום, וחברה שלישית היתה שותפה ל"שופינג" לשיפור המצב רוח.

במבט לאחור היא מעריכה את תמיכת הקבוצה:

היום אני מבינה עד כמה התחושה שיש קבוצה שמכילה אותך, שמקבלת את הכאב שלך ואת הלקות של הילד שלך ולא מתנגדת והודפת את הכאב שלך, עזרה לי להתמודד ולהאמין באינסטינקטים האימהיים שלי.

מעגלי המשוב והתמיכה בציר זה מתאפיינים במורכבותם ובמיצוב מקומה של האם במעגלים הרבים שהיא חווה ונדרשת להתמודד וגם להיתמך בהם. המיצוב נמצא במהלך כל התהליך אך בציר זה הוא בולט יותר. הצורך של האם להרגיש שייכת, מקובלת ואהובה, החשש מביקורת מצד הסביבה, הקושי לקבל את הגישה העניינית והלא תמיד אמפתית של המערכת הרפואית והחינוכית, ואפילו גישתו הרגישה פחות של בן זוגה מוצגים בשלושת הצירים.

דיון

עבודה זו עסקה בהכלה (inclusion/containment) בשני מישורים: הפסיכולוגי והחברתי. בשני המישורים הופיע המושג "הכלה" מנקודת מבטה של האם. המישור הפסיכולוגי התמקד בהכלה כמכל (container) המחייב ומאפשר קבלה והגנה עצמית ושל הילד; המישור החברתי קשור להכלה חברתית (inclusion) ולקבלה עצמית, קבלה והשתייכות במשפחה ובקהילה, ושיתוף החדש-הזר והאחר.

ממצאי הניתוח הראו שהכלה במישור הפסיכולוגי באימהות מחייבת קודם קבלה עצמית ובהמשך קבלה של התינוק, והיא קשורה ומושפעת מנורמות חברתיות. זוהי יחסי גומלין בין הכלה עצמית (אישית ושל התינוק) ובין הכלה חברתית (חיצונית למכל).

במהלך ניתוח הנתונים עלו שלוש שאלות שעסקו בממצאים:

1. עד כמה מושפע תהליך ההכלה הפסיכולוגי (containment) מתהליך ההכלה החברתי (social inclusion) ונורמות חברתיות?

2. האם אימהות היא תהליך שבמהלכו נוצרת מערכת יחסים בין הרך הנולד לאימו או התפרצות בלתי נשלטת של רגשות עזים הבאים לידי ביטוי בהגנה וסיפוק צרכים של הרך הנולד לצד התעלמות מצורכי האם?

3. האם הכלת תינוק על ידי אימו קשור או מותנה בתפיסת האימהות של האם או מותנה בנורמות החברתיות של האם ובהכלתה את עצמה?

השאלה הראשונה העוסקת במידה ואופי של הקשר שבין הכלה פסיכולוגית (containment) להכלה חברתית (social inclusion) ונורמות חברתיות, מבוססת על ממצא שהוא תלוי הקשר ואי אפשר להכליל ממנו. עם זאת בהקשר זה יש מאפיינים המאפשרים דיון ואולי יש מקום לחקור אותו גם בשיטות אחרות המאפשרות הכללה.

השפעת נורמות חברתיות על קבלת הפרט בקהילה חדשה וגם על קבלתה של אם את תינוקה הן לכאורה שאלות נפרדות, אף שהן עוסקות באותו נושא – קבלה במצבים שונים זה מזה. האם אפשר לקשר ביניהן? על פי הגישה הפסיכואנליטית כגון מחקרם של מלון ודייטון (Malone & Dayton, 2015), החוויה שהאם ותינוקה חווים היא חוויה בעלת משמעות המשפיעה על התנהלותו החברתית של הפרט בעתיד. כלומר הקשר שבין האם לתינוקה משפיע על התפתחות האישיות וקשרי הגומלין בין אנשים בהמשך החיים. מכאן שאופי הקשר בין האם לתינוקה קשור להתנהלות חברתית של הפרט בהמשך חייו ומכאן גם לאופי ומידת הכלתו את עצמו והכלתו בתוך קהילה בהמשך. לדעת פרייברג ואחרים (Fraiberg et al., 1975), הקשר שבין האם לתינוקה מושפע מהקשר שלה עם אימה, כלומר הוא חוצה דורות. הנתונים במאמר זה אינם נוגעים לקשר שבין האם (כותבת היומן) לאימה, ולכן יש להסתייג מהנחה זו. בחינת ההידוד שבין האם לסביבתה מזהה מאפיינים, כגון נטיית לקבל סמכות של אנשי מקצוע, הקושי להתמודד עם ביקורת של קהילה, גם כשזו מרומזת, הרצון לעמוד בדרישות המקובלות בקהילה (כגון להניק) והחשש המתמיד

מכישוריה האימהיים.

האומנם האם משליכה חוויות אלו על מערכת היחסים שבינה לבין בנה? נראה שכן. היא משתדלת לשכנע אותו לינוק, אף שהיא מציינת את הסתייגותו מכך, היא מעריכה את תפקודו על פי תגובות הסביבה אליו, כגון היותו "ילד מלאך" ובהמשך היא מציינת את הקושי שלה לקבל את התנהגותו הלא תקינה, את החשש מתגובת הסביבה כלפיה וכלפיו ואת הקושי לקבל את התנהגותו כתוצר של קושי שנובע מלקות ולא כבעיה שנובעת מהתנהלותה כאם.

במחקרים שעוסקים בהתמודדות הורים עם לקות של ילד נמצא כי יש שלושה משתנים המשפיעים על מצבי לחץ: מאפייני הילד, מאפייני ההורה, וקיומן או היעדרן של מקורות תמיכה רשמיים ובלתי רשמיים (Abidin, 1995). אחד המשתנים המסייעים להורים להתמודד עם לחצים הנלווים לגידול ילד עם צרכים מגוונים, הוא תמיכת סביבה הכוללת תמיכה חברתית מהקהילה, מהמשפחה, מאנשי מקצוע ומקבוצות תמיכה אחרות (Gray, 2006). מנתונים שהיו בידנו בעבודה זו מצאנו את שלושת המשתנים שהוזכרו לעיל וראינו את תרומתם הן ביצירת הלחצים והן בהפחתתם, כגון כאשר האם מוותרת על ניסיונות ההנקה, וכאשר הסביבה בקהילה מתגייסת לסייע.

השאלה השנייה העוסקת באימהות היא האם אימהות היא תהליך שבמהלכו נוצרת מערכת יחסים בין הרך הנולד לאימו, או התפרצות בלתי נשלטת של רגשות עזים הבאים לידי ביטוי בהגנה וסיפוק צרכים של הרך הנולד מתוך התעלמות או דחיקת צורכי האם?

המחקר ההשלכתי עוסק בנושא באמצעות "המכל" שנועד לאפשר לאם לגונן על הרך הנולד ולספק את צרכיו. למושג "מכל" (container) יש מקום מרכזי בזרמים הפסיכואנליטיים. המושג התפתח מתוך הזדהות השלכתית, שבה האובייקט מכיל (contains) את הסובייקט. יכולת ההכלה של האובייקט מדגישה את המגע הרגשי הראשוני בין האם לילד. ביון (Bion, 1962, 1967) פיתח והרחיב את רעיון המכל והמוכל בתארו תחושות ורגשות המושלכים אל האם על ידי התינוק ואת האם כמכילה אותם. בעבודה זו, הקשר בין האם לרך הנולד נוצר בהדרגה, והוא משתפר כאשר התינוק מפגין התנהגויות נורמטיביות (ישן, אוכל, משחק). שוב בולטת כאן הנורמה החברתית התואמת את תפיסת עולמה של האם. בולבי (Bowlby, 1958) טען שהתינוק זקוק בתחילת דרכו לסיפוק צרכיו הפיזיולוגיים ואין לו צרכים חברתיים. האם לעומת זאת שייכת לקהילה ופועלת בתוכה. לכן היא נוטה לפעול בזיקה לנורמות חברתיות. המתח הנוצר בין צורכי התינוק לרצון האם לספק את צרכיו מצד אחד ולעמוד בנורמות החברתיות מצד אחר, עלול ליצור מצב לחץ נוסף על מצב האימהות שהוא חדש בעבורה. בחינה נוספת ואחרת נדונה בעבודתה של הנדרסון (Henderson, 2018), שבה היא חוקרת קשר בין האם לילדיה באמצעות יצירות ספרות. לדעתה, יש קשר אונטולוגי (מושג פילוסופי שקשור לתורת היש) בין האם לילדה, שעלול להיות מופרע או מופסק בשל משתנים חיצוניים כגון דרכי חינוך, היסטוריה אישית ובעיקר בשאלה האם הפיכתה לאם הייתה בחירתה או נכפתה עליה. אף שאינה מגדירה משתנים אלה "סביבה", אפשר לראות ב"משתנים חיצוניים" תיאור קרוב לכך. בנתונים שניתחנו, האם מתארת את ההיריון מצב שלא תכננה וכך גם את הלידה. כלומר ייתכן שחסר שלב של הכנה או התארגנות לקראת אימהות

המשפיע על התנהלותה בהמשך. בכל זאת היא משתדלת מאוד להיות אם טובה ומספקת את צורכי תינוקה ובוחנת את עצמה כל הזמן, מתוך רצון לתת את הצורך המיטבי לילדה.

השאלה השלישית עסקה בשאלה האם הכלת תינוק על ידי אימו קשור או מותנה בתפיסת האימהות של האם או בנורמות חברתיות של האם ובהכלתה את עצמה. הדיון בשתי השאלות הקודמות מעלה כי תפיסת האימהות של האם מושפעת בעבודה זו הן מנורמות חברתיות הן מאופן הכלתה את עצמה, הכלה הקשורה קשר הדוק לנורמות חברתיות.

מחקר בנושא אימהות מראה שתפיסה עצמית (self-concept) הוא מבנה חשוב בשביל אימהות החוות שינוי במעבר לאימהות, שינוי שעלול להשפיע לרעה על בריאותן הנפשית ועל תחושת מיטביות (Wills, 2017) (well-being). הנסן ופטרקיס (Hansen & Petrakis, 2018) טוענות שהאופן שהפרט רואה ומגדיר את עצמו הוא בעל משמעות ייחודית המשפיעה על תגובות הסביבה ועל העולם החברתי של הפרט. תפיסת העצמי ממקמת את הפרט ואת מיקומו בעולם.

סדיקידס וברואר (Sedikides & Brewer, 2001) מתארים את העצמי יחיד, קשור או בעל זיקה לקבוצה. העצמי היחיד עוסק באופן שאנו מבדלים עצמנו מאחרים; העצמי הקשור לקבוצה עוסק באופן שאנו משלבים אחרים בעלי משמעות לתוך העצמי שלנו; העצמי הקבוצתי מייצג את ההכלה של הפרט בקבוצה חברתית ובהשוואה לקבוצות אחרות. מילר (Miller, 2005) טוען שאימהות משלבות "עצמי חדש", שהוא עצמי של אימהות, בתוך סכמות עצמי קיימות. העצמי משתנה ומתפתח כל הזמן ויש בו חלק מהתהליך של תפיסת העצמי כאם (Rich, 1976), כלומר מושג ה"עצמי" הוא רב־רובדי.

התשובה לשאלה האם הכלת תינוק על ידי אימו קשור או מותנה בתפיסת האימהות של האם או בנורמות חברתיות של האם ובהכלתה את עצמה היא חיובית במחקר הנוכחי. נתונינו מראים שנדרשת הכלה עצמית באימהות ובהשתייכות לקבוצה (סביבה חברתית) בעת תהליך ההכלה של תינוק. עם זאת, התהליך מתנהל בכל זמן ומושפע ממשתנים אישיים וסביבתיים. המחקר הנוכחי אינו עוסק ברובו בחקרי מקרה והצגת תהליך ההכלה של העצמי באימהות ושל התינוק, ולכן יש בו חידוש. כדאי לעבוד מחקר זה באמצעות חקרי מקרה גם בקרב אימהות ואבות לילדים עם צרכים מגוונים.

רשימת מקורות

- בן אשר, ס' (2021). פדגוגיה בריקולוז'ית: הלמידה כתצרך חדש של התנסויות וחקירה. בתוך ד' גרנית דגני (עורכת), *שבילים לחינוך מבוסס מקום* (עמ' 187–200). מכון מופ"ת.
- Abidin, R. R. (1995). *Parenting stress index* (3rd ed.). Psychological Assessment Resources.
- Allman, D. (2013). The sociology of social inclusion. *SAGE Open*, 3(1). <https://doi.org/10.1177/2158244012471957>
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley Pub. Co.

- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Berry, K. S. (2004). Feedback looping for increasing complexity. In J. L. Kincheloe & K. S. Berry (Eds.), *Rigour and complexity in educational research: Conceptualizing the bricolage* (pp. 128–146). Maidenhead Open University Press.
- Bion, W. R. (1967). *Second thoughts*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429479809>
- Bion, W.R. (1962). *Learning from experience*. Karnac Books.
- Bowlby, J. (1958). The nature of the child's tie to his mother. *The International Journal of Psychoanalysis*, 39, 350–373.
- Brewer, M., & Roccas, S. (2001). Individual self, relational self, collective self. In C. Sedikides & M. B. Brewer (Eds.), *Individual values, social identity, and optimal distinctiveness* (pp. 219–237). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781315783024>
- Davis, N. O., & Carter, A. S. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of toddlers with autism spectrum disorders: Associations with child characteristics. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38(7), 1278–1291. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0512-z>
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2011). The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (4th ed., pp. 1–20). Sage Publications.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2005). *The SAGE handbook of qualitative research* (3rd ed.). Sage Publications.
- Downey, C. A., & Clandinin, D. J. (2010). Narrative inquiry as reflective practice: Tensions and Possibilities. In N. Lyons (Ed.), *Handbook of reflection and reflective inquiry: Mapping a way of knowing for professional reflective inquiry* (pp. 383–397). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-85744-2_19
- Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Deal, A. G. (1994). Enabling and empowering families. In C. J. Dunst, C. M. Trivette, & A. G. Deal (Eds.), *Supporting & strengthening families* (Vol. 1., pp. 2–11). Brookline Books. (Original work published 1988)
- Elkad-Lehman, I. (2018). Teaching holocaust memory literature in higher education: An autoethnographic view. *Forum Qualitative Sozialforschung Forum: Qualitative Social Research*, 19(2). <https://doi.org/10.17169/fqs-19.2.2973>

- Emmanuel, E., & St John, W. (2010). Maternal distress: A concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 66(9), 2104–2115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2010.05371.x>
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2018). *Evidence of the link between inclusive education and social inclusion: A review of the literature* (S. Symeonidou, Ed.). <https://www.european-agency.org/resources/publications/evidence-literature-review>
- Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery: A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 14(3), 387–421. [https://doi.org/10.1016/s0002-7138\(09\)61442-4](https://doi.org/10.1016/s0002-7138(09)61442-4)
- Freeman, E. M., & Couchonnal, G. (2006). Narrative and culturally based approaches in practice with families. *Families in Society*, 87(2), 198–208. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.3513>
- Freeman, M. (2011). Stories, big and small: Toward a synthesis. *Theory & Psychology*, 21(1), 114–121. <https://doi.org/10.1177/0959354309354394>
- George, C., & Solomon, J. (2008). The caregiving system: A behavioral systems approach to parenting. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 833–856). The Guilford Press.
- Gray, D. E. (2006). Coping over time: The parents of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(12), 970–976. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00933.x>
- Hansen, L. A., & Petrakis, M. (2018, July 4–7). *The delfin motherhood: Learning from a systematized review of relational self-construal and wellbeing in mothers* [Paper presentation]. Joint World Conference in Social Work, Education and Social Development, The RDS, Dublin, Ireland.
- Henderson, S. (2018). *The blurring effect: An exploration of maternal instinct and ambivalence* [Unpublished master's thesis]. University of Kent.
- Jansen, W. S., Meeussen, L., Jetten, J., & Ellemers, N. (2019). Negotiating inclusion: Revealing the dynamic interplay between individual and group inclusion goals. *European Journal of Social Psychology*, 50(3), 520–533. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2633>
- Jansen, W. S., Otten, S., Van der Zee, K. I., & Jans, L. (2014). Inclusion: Conceptualization and measurement. *European Journal of Social Psychology*, 44(4), 370–385. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2011>
- Kielinen, M., Hjelmquist, E., Moilanen, I., & Syrjälä, L. (2005). Intervention, treatment and care in autistic disorder. Challenging case reports from

- northern Finland. *International Journal of Circumpolar Health*, 64(1), 65–76. <https://doi.org/10.3402/ijch.v64i1.17955>
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *The International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99–110.
- Kurz, I. G. (2018). Families with children diagnosed with autism: Implications for counselors. *The Family Journal*, 26(4), 455–461. <https://doi.org/10.1177/1066480718796256>
- Kuzmik, J. J., & Bloom, L. R. (2008). "Split at the roots": Epistemological and ontological challenges/tensions/possibilities and the methodology of self-study research. In M. L. Heston, D. L. Tidwell, K. K. East, & L. M. Fitzgerald (Eds.), *Seventh international conference on self-study of teacher education practices: Pathways to change in teacher education: Dialogue, diversity and self-study* (pp. 207–212). University of Northern Iowa.
- Lévi-Strauss, C. (1966). *The savage mind* (George Weidenfield and Nicholson Ltd, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1962)
- Malone, J. C., & Dayton, C. J. (2015). What is the container/contained in the nursery? Joining Bion and Fraiberg in dyadic interventions with mother and infant. *Infant Mental Health Journal*, 36(3), 262–274. <https://doi.org/10.1002/imhj.21509>
- Mercer, R. T. (1986). *First-time motherhood: Experiences from teens to forties*. Springer Publishing Company.
- Miller, T. (2005). *Making sense of motherhood: A narrative approach*. Cambridge University Press.
- Ochs, E., & Capps, L. (1996). Narrating the self. *Annual Review of Anthropology*, 25, 19–43.
- Raphael-Leff, J. (2005). *Psychological processes of childbearing* (4th ed.). Anna Freud Centre.
- Rich, A. (1976). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*. Norton
- Rogers, M. (2012). Contextualizing theories and practices of bricolage research. *The Qualitative Report*, 17(48), 1–17. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2012.1704>
- Sedikides, C., & Brewer, M. B. (Eds.). (2001). *Individual self, relational self, collective self*. Psychology Press.
- Sheldon, K. M., & Bettencourt, B. A. (2002). Psychological need-satisfaction and subjective well-being within social groups. *The British Journal of Social Psychology*, 41(Pt 1), 25–38. <https://doi.org/10.1348/014466602165036>

- Shore, L. M., Randel, A. E., Chung, B. G., Dean, M. A., Holcombe Ehrhart, K., & Singh, G. (2011). Inclusion and diversity in work groups: A review and model for future research. *Journal of Management*, 37(4), 1262–1289. <https://doi.org/10.1177/0149206310385943>
- Siklos, S., & Kerns, K. A. (2006). Assessing need for social support in parents of children with autism and Down syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36(7), 921–933. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0129-7>
- Silver, H. (2015, October). The contexts of social inclusion. United Nations Department of Economic and Social Affairs, *DESA Working Paper*, 144. <https://ssrn.com/abstract=2879940>
- Trepagnier, C. G. (1999). Virtual environments for the investigation and rehabilitation of cognitive and perceptual impairments. *NeuroRehabilitation*, 12(1), 63–72. <https://doi.org/10.3233/NRE-1999-12107>
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). Rediscovering the social group: A self-categorization theory. *Basil Blackwell*.
- Wibberley, C. (2017). Bricolage research methods. In E. A. Glasper & C. Rees (Eds.), *Health care research: At a glance* (pp. 106–1071). Wiley-Blackwell. https://www.researchgate.net/profile/Christopher-Wibberley-2/publication/307888252_Bricolage_Research_Methods/links/57d08a4208ae601b39a06005/Bricolage-Research-Methods.pdf
- Wills, L. (2017, June 22–23). *The effect of the relational self-construal on the wellbeing of mothers of preschool aged children* [Paper presentation]. Higher degree by research conference, Caulfield Campus, Monash University, Australia.